

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΙΖΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ

Ἡ συνάντηση στὴν ὁποία μᾶς καλεῖ ἡ θεματικὴ μας θὰ μπορούσε νὰ συνοψισθεῖ στὰ ἀκόλουθα: ἄνθρωποι ποὺ ἔρχονται ἀπὸ ἓνα γνωστικὸ πεδίο ποὺ δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ὅ,τι ὁ Δημαράς ὀνόμαζε ἱστορία τῶν συνειδήσεων, τῶν συλλογικῶν πνευματικῶν φαινομένων, ἱστορία τῶν ἰδεῶν, ἱστορία τῆς παιδείας ἢ ὅπως ἄλλοιῶς θέλετε, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ὅταν συναντιῶνται μὲ τὸν Δημαρὰ τί ἀποκομίζουν κι ἀκόμη περισσότερο, τὸ δικό τους ἐρμηνευτικὸ σχῆμα σὲ ποῖο βαθμὸ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Δημαρᾶ; Οἱ ἀνακοινώσεις ποὺ ἔγιναν, ἄλλες κεντρικότερες, ὅπως τοῦ Ἀντώνη Λιάκου ἢ παράλληλες, ὅπως τοῦ Παντελῆ Λέκκα, ἄλλες μερικότερες, ὅπως τοῦ Παναγιώτη Μιχαηλάρη, ἀνταποκρίθηκαν μὲ τὸν τρόπο τους στὸ αἴτημα δείχνοντάς μας ποῖα ἦταν ἡ πρόσληψη τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποὺ προσπαθοῦμε νὰ τιμήσουμε, ποῖα εἶναι ἡ παράλληλη προβληματικὴ τοῦ κοινωνιολόγου γιὰ τὰ ὑποκείμενα τῆς μελέτης τοῦ Δημαρᾶ, οἱ λόγοι, ποῖα τέλος ἦταν ἡ ἀποψη τοῦ τελευταίου γιὰ τὴν τοπικὴ ἱστοριογραφία. Ἀπαντήσεις, λοιπόν, μερικευμένες ποὺ ὅλες τους ὡστόσο δένονται μὲ τὴν εὐρεία θεματικὴ συνάφεια τοῦ φιλόδοξου στόχου μας: ἡ δική μου συμβολὴ θὰ εἶναι βραχύλογη, κι αὐτὴ μερικὴ, ὅχι χωρὶς προσωπικὸ τόνο.

Γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς περιστάσεως, μὲ ἐνδιαφέρει ὁ «τετελεσμένος» Δημαράς, ὅχι ἡ ἱστορία τοῦ ἔργου του, ὅχι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κατέληξε στὴν κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ἡ πνευματικὴ του ἄλλοιῶς πορεία: εἶμαι ἓνας ἀπὸ τοὺς χρῆστες τοῦ ἱστοριογραφικοῦ ἀποτελέσματος τοῦ Δημαρᾶ. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπικαλεσθῶ ὀρισμένους κοινούς τόπους: μιᾶμε γιὰ ἱστορία, συνεπῶς γιὰ δυὸ στοιχειώδεις ἄξονες τῆς, τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο, ὅπως ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος φανερώνονται μέσα ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ μορφώματα: ἄς μείνουμε στὸ χῶρο.

Ἱστορικὴ γεωγραφία δηλαδή. Γιὰ τὴ θέση στὴν ὁποία τοποθετῶ τὸν ἑαυτὸ μου δὲν ἔχει σημασία νὰ ξέρω ποῖες ἀντιλήψεις εἶχε ὁ Δημαράς γιὰ τὸν ἱστορικὸ χῶρο: μὲ ἐνδιαφέρει ἡ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου μέσα σὲ μιὰ ἱστορικὴ πρόβαση, ἀντικείμενο τῆς ὁποίας εἶναι τὰ πνευματικὰ φαινόμενα. Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἀπὸ τὴ δική μου πλευρὰ μὲ ἐνδιαφέρει ὁ χῶρος ὡς συνεχὲς ἢ ἀσυνε-

¹ Ἀνομορφωμένη διατύπωση προφορικῆς εἰσήγησής.

χές, με ενδιαφέρει να ιδῶ ἂν τὸ συνεχές εἶναι μονοεπίπεδο ἢ πολυεπίπεδο, ἂν γίνεται νὰ ἔχουμε συνέχεια σὲ ἓνα ἐπίπεδο καὶ ἀσυνέχεια σὲ ἄλλο, συγχρονικό, ἐπίπεδο: ἢ ὀργάνωση, λόγου χάρη, καὶ ἢ συνέχεια τοῦ χώρου ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἃς ποῦμε τῆς ἐμπορικῆς, ὀργάνωση καὶ συνέχεια πού ἐνδέχεται νὰ μὴ συμπίπτουν μὲ τὶς ἀντίστοιχες, ὅσες προκύπτουν ἀπὸ ἄλλες δραστηριότητες, γιὰ παράδειγμα οἱ καλλιέργειες, οἱ οἰκιστικὲς συγκεντρώσεις. Ἐπὶ τὸν Δημῶν θὰ ζητήσω ἄλλα σημεῖα ἐγγράψιμα σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, θὰ ζητήσω τὰ ἴδια φαινόμενα στὸ δικό του χῶρο, τὸν πνευματικό, τὸν πολιτισμικό χῶρο ὅπως γίνεται προσληπτὸς μέσα ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμικοῦ, τῆς διανοητικῆς παραγωγῆς. Αὐτοῦ τοῦ τύπου τὴν ἱστορικὴ γεωγραφία δὲν πρόκειται νὰ τὴν ἀναζητήσω ἀποκλειστικά στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τῆς «Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», στὸ ὁποῖο γίνεται συστηματικὴ ἀναφορὰ στὶς γεωγραφικὲς προϋποθέσεις τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ φαινομένου: στὴ δική μου ἀπαίτηση γιὰ μιὰ ἱστορικὴ γεωγραφία θὰ ζητήσω νὰ βρῶ μιὰ ἀπάντηση ἀνευρίσκοντας τὴν πολιτισμικὴ γεωγραφία πού μπορεῖ νὰ ἀναδειχθεῖ μέσα ἀπὸ τὴ δική του ἱστορικὴ ἀφήγηση. Θὰ θελήσω ἔτσι νὰ μοῦ δώσει κάποια ἐργαλεῖα πού θὰ μὲ βοηθήσουν νὰ ἐπαναλάβω τὸ δικό του πείραμα μέσα ἀπὸ τὴ δική μου ἐμπειρία ἢ νὰ τὰ χρησιμοποιήσω ἐνόψει ἐνὸς ἄλλου αἰτιούμενου.

Ὁ πνευματικὸς χῶρος πού μοῦ δίνει ὁ Δημῶν εἶναι ἓνας χῶρος ἀποτελούμενος ἀπὸ σημεῖα: τὰ τελευταῖα εἶναι οἱ τόποι ὅπου ζοῦσαν οἱ λόγιοί του, οἱ τόποι ὅπου ὑπῆρχαν κάποια σχολεῖα, «ἐστῖες παιδείας», ἀλλά, ἀφοῦ τοὺς ὑποδείξει, ὁ ἴδιος ἀπογειώνεται, σταματᾷ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὸ χῶρο, ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἔργο στὸ ὁποῖο ἐπιδίδονται οἱ ἄνθρωποι πού βρίσκονται σ' αὐτοὺς τοὺς τόπους, στὸ χῶρο. Μᾶς ἔχει ἐπίσης προετοιμάσει λέγοντάς μας ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ διακινουῦνται, ὅμως δὲν παραλείπει νὰ μᾶς ἐπισημάνει ὅτι ὑπάρχουν σταθερὰ σημεῖα, διαφοροτικὲς λειτουργίες, λόγου χάρη τὰ μοναστήρια πού κάποια στιγμή γίνονται ἐστῖες παιδείας: κορυφαῖες στιγμὲς, ἢ Ἀθωνιάδα, στιγμὲς καλὲς μὲ κάποια διάρκεια καὶ στασιμότητα, ἢ Πατριάδα: ἀτομικὲς καταφυγές, ἢ ἀνήλιος Γούβα τῶν Ἀγράφων μὲ τὸν Γιαννούλη καὶ τὸν Γόρδιο, γούβα ἢ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπει τὴ δημιουργία πνευματικῆς ἐστίας μὲ διάρκεια, εἶναι μόνον μιὰ σκοτεινὴ γούβα ὅπου μπορεῖ νὰ καταφύγει τὸ ἄτομο. Μᾶς προσφέρει συνεπῶς μιὰ σημειολογία τοῦ χώρου καὶ ἐπιπρόσθετα μᾶς ἐπισημαίνει τὶς δυνατὸτες ἐπικοινωνίας, ἄρα μᾶς ὑποτυπώνει τὴ συνέχεια τοῦ χώρου, δίνοντας μάλιστα ἰδιαίτερη ἔμφαση σὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους πραγματοποιοῦνται ἢ συνέχεια τοῦ πολιτισμικοῦ χώρου, ἐνοῶν τὴν ἐπιστολογραφία: δὲν εἶναι ἀπλῶς εἶδος γραφῆς, εἶναι ἀγωγὸς πού καταργεῖ ἀσυνέχειες τοῦ χώρου, ὅπως σὲ ἄλλο ἐπίπεδο τὶς καταργεῖ ἢ διακίνηση τῶν ἀγαθῶν, τὸ ταξίδι μὲ τὶς πολλὲς τοὺς λειτουργίες καὶ τὶς ἐπιπτώσεις του στὴν ὀργάνωση τοῦ οἰκονομικοῦ χώρου. Μὲ δυὸ λόγια, πρόκειται γιὰ μιὰ γεωγραφία τῶν πολιτισμικῶν φαινο-

μένων που είναι δυνατό να επικαθίσει σε μιαν άλλη γεωγραφία, σε μιὰ ιστορική οικονομική γεωγραφία: πρόκειται, κυρίως, για μιὰ συνάντηση διαφορετικών ιστορικών μερικεύσεων, ικανή να οδηγήσει σε συγκλίσεις διαφορετικών λογικών και να υπηρέτησε την ιστορική σύνθεση: όχι μέσα από τη συμπαρατάξη διαφορετικών ως προς τὸ περιεχόμενό τους («γεγονότων»), για τὴν ἀκριβή κατανόηση τοῦ καθενὸς χρειάζεται κι ἀπὸ μιὰ ἐξειδίκευση, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀφαιρετική διαδικασία που εἶναι ικανή να δείξει τὴν ἐνότητα τῶν («γεγονότων»).

Μιλούσαμε για λόγιους. Σὲ μιὰ ὀρισμένη ὀπτική μᾶς ἐνδιαφέρουν ὡς συλλογικά μορφώματα, ἀναγώγιμα σε μιὰ τυπολογία ικανή, τουλάχιστο, να περιγράψει τὴ συλλογικότητά τους: οἱ λόγιοι, δηλαδή τὰ ὑποκείμενα τοῦ ἔργου τοῦ Δημαρᾶ, σε ἓνα ὀρισμένο βαθμὸ ἀφαίρεσης. Πρόκειται για ἀπλά πράγματα: ποῖο εἶναι τὸ *floruit* τῶν συγκεκριμένων λογίων, ποιοὶ εἶναι οἱ ρυθμοὶ τῆς γραφῆς τους, σε ποῖο βαθμὸ και σε ποιους ἢ διανοητική ἐργασία εἶναι συγχρόνως ἐπάγγελμα, ποιά εἶναι τὰ πεδία ἀπασχόλησης τῶν ὀργανικῶν λογίων (καὶ τοῦτο στὸ πλαίσιο μιᾶς γεωγραφίας που δὲν εἶναι μόνο πολιτισμική), ἀλλοιῶς σε ποῖο βαθμὸ οἱ λόγιοι διαμορφώνονται ἐνόψει τῆς ἐξυπηρέτησης κοινωνικῶν ἀναγκῶν ἢ σε ποῖο βαθμὸ ἢ ἀπουσία τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν και τῶν πειθαρχιῶν τίς ὁποῖες συνεπάγονται δὲν κάνουν τὸ χῶρο τοῦ στοχασμοῦ χῶρο καταφυγῆς, ἀπομόνωσης. Ἀπλά πράγματα ἀλλὰ και συγχρόνως ἀπαραίτητες προϋποθέσεις για να καταλάβουμε τὴν ιστορικότητα τοῦ προσώπου τῶν λογίων. Ἀκόμη, θὰ θέλαμε να ξέρουμε σε ποῖο βαθμὸ ἢ σχέση τῶν λογίων με τὴν ἐποχή τους ὑπακούει σε κάποιους αὐτοματισμούς, ὅσους λόγου χάρη θέτει σε κίνηση ἢ πολιτική συγκυρία, σε ποῖο δηλαδή βαθμὸ και σε ποιά ἀνθρώπινα περιβάλλοντα ὁ συγκυριακὸς χρόνος ἔχει ἐπίπτωση στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο μορφώνει τὴν παρουσία της ἢ λογισμένη: τί εἶναι γι' αὐτὴν τὸ 1821, τὸ 1769, τὸ 1669; ἀλλοιῶς σε ποῖο βαθμὸ και σε ποιά πολιτισμικά κλίματα ἔχει νόημα ἢ ἀναφορά μας στὴ συγκυρία, τίνος τύπου εἶναι οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα που θέτει ἢ συγκυρία, ποιά εἶναι ἢ καταγωγή τῶν ἀπαντήσεων αὐτῶν.

Ἄλλα αὐτὰ τὰ προβλήματα μποροῦν να βροῦν τὴν ἀπάντησή τους στὸ ἔργο τοῦ Δημαρᾶ, ὅσο κι ἂν αὐτὸς δὲν ἐπικεντρώνει τὴν προσοχή του σε ὅλες τίς μορφές με τίς ὁποῖες μποροῦν να διατυπωθοῦν και ὅσο και ἂν δὲν υἱοθετεῖ ὀρισμένες ἀπὸ τίς μεθόδους που, ἐνόψει ὀρισμένου τύπου ζητήσεων, θὰ ἦταν ἴσως οἱ προσφορότερες. Ἰπομνήστηκε ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι συνάρτηση τῶν ἐρωτημάτων που ἀπευθύνουμε στὸ συνομιλητὴ μας, στίς πηγές δηλαδή και στὴ βιβλιογραφία: προϋπόθεση πάντοτε τοῦ καλοῦ ἐρωτήματος εἶναι ὁ σεβασμὸς στὴ λογική τοῦ συνομιλητῆ. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ δυνατότητα να ἀρθρώνουμε ἐρωτήματα μετράει και τὴν οὐσιαστική σχέση που μποροῦμε να ἔχουμε με τὸν Δημαρᾶ: ἐνδεικτικὸ πεδίο ἀναφορᾶς, μιὰ κοινή μας ἔγνοια, οἱ ἔμποροι.

Για τὸν Δημαρᾶ εἶναι κάποια ἄτομα που ἢ ἐπαγγελματική τους ιδιότητα

τὰ φέρνει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον, ἄτομα ἀντιχρᾶ στὸν κόσμον: τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι οἱ ὄροι ποὺ δημιουργοῦν τοὺς ἐμπόρους ἀλλὰ ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἐμπόρων ἀπέναντι στὰ πολιτισμικὰ φαινόμενα, ὁ ρόλος τους στὴ διάχυση τῶν ἰδεῶν. Ξέρουμε καλὰ ὅτι δὲν συνιστοῦν ἓνα ἐνιαῖο πρόσωπο καὶ ὅτι γιὰ νὰ ἀναχθοῦμε στὴν κοινὴ τους φυσιογνωμία χρειάζεται μεγάλη ἀφαίρεση. Ἡ πρόσληψή τους ἐπίσης δὲν εἶναι ἐνιαῖα ἀπὸ τὶς συλλογικὲς συνειδήσεις: ὁ Βασίλης Παναγιωτόπουλος ἔφερε ἓνα καλὸ παράδειγμα μιλώντας γιὰ τὸν «Ρωσσοαγγλογάλλο», μιὰ ἀπὸ τὶς σταθερὲς ἀγάπες τοῦ Δημαρᾶ, ἓνα ἀπὸ τὰ θερμομέτρα μὲ τὰ ὁποῖα παρακολουθοῦσε τὴ θερμοκρασία τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας. Ἡ πρόσληψη τοῦ ἐμπόρου στὸ κείμενο αὐτὸ βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῶν τιμῶν πραγματευτῶν ποὺ ἄνοιγαν τὰ μάτια τους στὸν κόσμον, ὅπως ἐπίσης βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῶν θρησκευτικῆς ἐπινοίας πολεμικῶν ἐναντίον τοῦ πλούτου: εἶναι ἡ ἀρνητικὴ πρόσληψη ἐνὸς ἀπὸ τὰ στηρίγματα τῆς κοινωνίας, ὅπως τὴν κάνει ἢ διαψευσμένη ἐθνικὴ, μάλιστα ἐπαναστατικὴ, συνείδηση. "Ὅπως λέγαμε, οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους μορφώνεται σὲ πρόσωπο καὶ σὲ συλλογικὸ σῶμα ὁ ἔμπορος μέσῃ ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς του δραστηριότητες καὶ τοὺς καταναγκασμούς ποὺ αὐτὲς συνεπάγονται, ἡ οἰκονομικὴ του ἠθικὴ καὶ τὸ ὅλο σύστημα τῶν ἀξιῶν του, ὅλα τοῦτα δὲν ἀνήκουν στὰ ἱστοριογραφικὰ αἰτούμενα τοῦ Δημαρᾶ, ἀνήκουν στὸ σκεπτικὸ ποὺ τὰ διέπουν: δουλεύει ὅπως πρέπει νὰ δουλεύουν ὅσοι ἔχουν ὡς πεδίο παρατήρησης σύνολα ποὺ δὲν εἶναι ὁμοειδῆ, δουλεύει δηλαδή μὲ διαφορετικοῦ βαθμοῦ ἐπίπεδα ἀφαίρεσης. "Ἄν μᾶς ἐνδιέφερε ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀρθρώνεται ὁ ἔμπορος σὲ ἄτομο καὶ σὲ συλλογικὸ σῶμα μὲ αὐτοσυνείδηση καὶ ἂν ἀναζητούσαμε τὴ διαδικασίαν αὐτὴ στοὺς «τελειωμένους» ἐμπόρους τοῦ Δημαρᾶ καὶ δὲν τὴ βροῖκαμε, τότε βεβαίως θὰ εἶχαμε τὴν ἀφελέστερη σχέση ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε μαζί του: ἡ δημιουργικὴ σχέση ἀποκαθίσταται σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, σὲ ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς τονικότητος τῶν ἐμπόρων, ὅχι τῶν οἰκονομικῶν τους λειτουργιῶν.

Ἐδῶ πραγματικὰ μπορούμε νὰ ἔχουμε μιὰ δημιουργικὴ συνάντηση, συνάντηση συμπληρωματικῶν ὀπτικῶν, ποὺ ὑποδεικνύει ἐπίσης τὴν πιθανότητα ἄλλων συναντήσεων, στὸ εὐρετικὸ τῆ φυχρὰ αὐτὴ ἐπίπεδο: ὑπαινίσσομαι, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὴν ἔγνοια του γιὰ διακριβώσεις, ὑπόφορες ἐνὸς μηχανισμοῦ λησμονιάς, τῆς ἀσυνέχειας δηλαδή τῆς κοινωνικῆς μνήμης: διακριβώσεις εὐνόητες γιὰ ἓνα ἔργο, ὅπως τὸ δικό του, ὅπου ἡ βιογραφία γίνεται ὄργανο γιὰ τὴν κατανόηση ὅχι μόνο τῶν ἀτομικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν συλλογικῶν φαινομένων. Λησμονιά, δηλαδή ἀσυνέχεια τῆς συνειδητῆς μαρτυρίας, τῆς μαρτυρίας ποὺ δείχνει ὅτι τὰ συλλογικὰ σῶματα δὲν ὑπάρχουν μόνο καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτὰ: γιὰ νὰ ξανάρθουμε στοὺς ἐμπόρους, ἡ εὐρετικὴ ἔγνοια τοῦ Δημαρᾶ μᾶς ὑποδεικνύει τοὺς δρόμους μέσῃ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ φτάσουμε νὰ καταλάβουμε σὲ τί ὀφείλεται ἡ θρυμματισμένη μνήμη τοῦ κόσμου τῶν ἐμπόρων, ἀλλοιῶς ποιά εἶναι ἡ πρόσληψη τοῦ οἰκονομικοῦ.

Ένα έργο σφαιρικό που θέλει να είναι και γίνεται μια ιστορία των συλλογικών συνειδήσεων, αποτέλεσμα θεωρήσεων που υπερακοντίζουν το πεδίο παρατήρησης, έχει κι αυτό τις δικές του συναντήσεις, τις δικές του επικοινωνίες· κάποτε αντί γι' αυτές βρισκόμαστε μπροστά σε παράλληλους, μη τεμνόμενους, δρόμους. Ένδεικτικό παράδειγμα οι παράλληλοι δρόμοι δυο έργων όπως ή «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» και «Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 17^ο αιώνα» του Νίκου Σβορώνου: κι στις δυο περιπτώσεις καμιά ρητή αφομοίωση του ενός έργου από το άλλο, παρά τους επίκαιρους χώρους, εκείνους που υπερακοντίζουν το συγκεκριμένο πεδίο παρατήρησης. Ωστόσο, δεν είναι αυτό το ζητούμενο, όσο κι αν ή απουσία μιᾶς συνάντησης, συνάντησης ιστορικών λογικών, έχει τη σημασία της για την εικόνα του πνευματικού μας τοπίου: εκείνο που προέχει είναι αν ή συνάντηση αυτή ήταν εφικτή, αλλιώς αν ή «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» και όχι βέβαια μόνο αυτή, αν όλος ο δημαρικός Δέκατος Όγδοος αιώνας μπορεί να απορροφήσει τον οικονομικό Δέκατο Όγδοο αιώνα του Νίκου Σβορώνου, αν οι συνειδήσεις που βλέπει να διαμορφώνονται μέσα από το οικονομικό ο Νίκος Σβορώνος είναι συμπληρωματικές εκείνων που μέσα από άλλα δρώμενα βλέπει να διαμορφώνονται ο Δημαρᾶς· αν πρόκειται τελικώς για τις ίδιες συνειδήσεις. Πρόσκληση, λοιπόν, για νέες συναντήσεις, προφανώς για αποδέσμευση της συγκλίνουσας λογικής δυο έργων που δὲ συναντήθηκαν, που το ένα δὲν ενσωμάτωσε το άλλο.

Τούτο για το δημιουργικό χρήστη του ενός ή του άλλου έργου δὲν προκαλεί καμιά ἀμηχανία, αντίθετως προκαλεί ένα ἐρέθισμα για ἐλεύθερες, όχι προσηλωμένες στις ρητότητες, ἀναγνώσεις. Είναι εύκρινής ο λόγος για τὸν ὅποιο ή κατασκευαστική της σύνθεσης του Σβορώνου προσκαρῶει στην ἀντίστοιχη της σύνθεσης του Δημαρᾶ και γιατί ή συνάντηση θά μπορούσε να γίνει σε ένα ὑψηλό βαθμὸ ἀφαίρεσης, ἐκεῖ ὅπου οἱ ρητὲς ἀναφορὲς συνήθως περιτεύουν· είναι, ἐπίσης, εύκρινής ο λόγος για τὸν ὅποιο ή θεματική του Δημαρᾶ ἐκβάλλει στην προβληματική του Σβορώνου, με ρητὲς τὴ στιγμή αὐτή ἀναφορὲς: ὡστόσο, οἱ δυνατότητες ἐπικοινωνίας και τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων αὐτῶν ἐνυπάρχουν στὰ δυο παράλληλα ἔργα και ἐναπόκειται σε μᾶς, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τις καθέκαστα ἀφορμές μας, να ἀποκαταστήσουμε αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία, στην ὁποία μᾶς καλεῖ ὄχι μόνο ή θεματική ἀλλὰ και ή λογική και ή ἐρμηνευτική ἀξίωση τῶν ἔργων και ὄχι μόνο αὐτῶν. Στην ὀπτική αὐτὴ ἔμποροι και λόγιοι, μηχανισμοὶ πνευματικῆς και ὕλικῆς παραγωγῆς, ἀπομονώσεις και διακινήσεις, συνάλληλα και ξεχωριστὰ πεδία παρατήρησης ἀλλὰ και δρωμένων θὰ κέρδιζαν τὴν ιστορικότητά τους, δηλαδή τὴ ζωὴ τους: ἔργα με ἰσχυρὴ ἐκβολὴ στὸ μέλλον, ὅπως αὐτὰ που μνημονεύσαμε, διαφορετικά και ἴσως ἀντίθετα, προσφέρονται σε ἀφομοιωτικές συναντήσεις και μέσα ἀπ' αὐτὲς (γιατί ὄχι;) σε υπερέβασεις· ἀν δὲν προσφέρονται σε κάτι, αὐτὸ είναι οἱ ἐλεγκτικὲς πανσπεριμίες.